

NIEKTORÉ PROBLÉMY SYNONYMITY JAZYKOVÝCH VÝRAZOV

PAVEL CMOREJ

Táto stať nadväzuje na článok [3], rozvíja niektoré myšlienky, ktoré som pre nedostatok miesta v ňom len naznačil alebo som ich musel vynechať a poukazuje na určité problémy späté s vymedzením synonymity jazykových výrazov pomocou pojmu extenzionálnej izomorfie. Budem predpokladať, že čitateľ je oboznámený s článkom [3], často sa budem odvolávať na úvahy a definície v ňom uvedené a používať pojmy v ňom vymedzené, hoci väčšinu z nich i v tejto stati aspoň intuitívne objasním.*

I

„Byť synonymný“ znamená „mať ten istý význam“ alebo „mať ten istý zmysel“. Hoci v slovenčine termín „význam“ sa často používa ako rovnoznačný, s termínom „zmysel“, nazdávame sa, že bude účelne interpretovať ich odlišne. Nebudeme sa tu púšťať do zložitej a náročnej analýzy pojmu významu. Pretože výraz „byť synonymný“ budeme používať ako rovnoznačný s výrazom „mať ten istý zmysel“, pojmom významu sa tu nemusíme príliš zaoberať. Postačí nám niekoľko poznámok, ktorými sa pokúsime naznačiť intuitívne chápanie významu a niektoré rozdiely medzi zmyslom a významom jazykových výrazov.

Význam tu chápeme veľmi široko. Každý výraz, ktorý má nejaký zmysel, má i význam, ale nie naopak. Napr. určitý význam majú i nevlastné výrazy, ktorým sa zmysel spravidla neprípisuje. Význam má každý výraz, ktorý niečo pomenúva (denotuje), ktorý je pravdivý alebo nepravdivý (výrok), ktorý má nejaký zmysel, ktorý vyjadruje nejaký problém (otázka) alebo normu, príkaz (normatívna veta), ktorý nadobúda nejaké hodnoty (forma) alebo v určitom spojení s inými výrazmi tvorí nové správne utvorené výrazy a má vplyv na to, čo tieto výrazy denotujú, či sú pravdivé alebo nepravdivé, alebo aké hodnoty nadobúdajú (nevlastný výraz) atď. Význam má nielen meno „Bratislava“ alebo výrok „Bratislava je mesto“, prípadne forma „ x je mesto“, ale aj otázka „Koľko obyvateľov má Bratislava?“, rozkaz „Vymenuj všetky krajské mestá na Slovensku!“, výrokové spojky „a“, „alebo“ atď. A možno ísť ešte ďalej a určitý význam pripísať i interpunkčným znamienkam, zátvorkám, slabikám, ba i hláskam. Na význame jedného výrazu sa môže zúčastňovať viacej zložiek, ten istý výraz môže mať viacej významových vrstiev. Napr. výraz môže mať nejaký zmysel a súčasne niečo denotovať. Do významu možno zahrnúť i nekognitívne prvky, napr. emocionálnu alebo estetickú účinnosť jazykových výrazov a pod. V logickej sémantike sa však od nekognitívnych zložiek významu abstrahuje. Náležite presné a všeobecne prijaté vymedzenie

* Keďže v článku [3] sa vyskytuje niekoľko nepríjemných tlačových chýb, ktoré ho robia miestami temer nezrozumiteľným a ktoré z technických príčin už nebolo možné odstrániť, za touto staťou uvádzam ich opravu.

významu, vychádzajúce z naznačeného intuitívneho chápania dodnes neexistuje a je dosť otázne, či je vôbec možné. Pozornosť logikov sa v súčasnosti sústreďuje na skúmanie jednotlivých významových funkcií jazykových výrazov.

Medzi najdôležitejšie sémantické funkcie najvýznamnejšej skupiny jazykových výrazov, ktoré sa nazývajú *menami* (v zmysle logickej sémantiky), patrí vlastnosť *vyjadrovať určitý zmysel* a *denotovať* (pomenúvať) nejaký predmet. Pojem *mena* prebrala logická sémantika zo sémantiky prirodzených jazykov, chápe ho však dosť odlišne a omnoho širšie. Za *mená* sa tu pokladajú nielen tzv. *vlastné mená* individuálnych predmetov (či už konkrétnych alebo abstraktných), ale i *mená* ich množín alebo množín usporiadaných *n*-tíc individuálnych predmetov a dokonca i výroky, ktoré sa považujú za *mená* pravdivostných hodnôt. Patria k nim nielen výrazy zavedené výlučne na pomenovanie nejakého objektu, napr. výrazy „Bratislava“, „Slovensko“, „3“, „I. Krasko“, ale aj zložené výrazy, ktoré svojou stavbou naznačujú spôsob pomenovania svojho denotátu, resp. aspekt, z ktorého ho pomenúvajú. Takými sú napr. výrazy „hlavné mesto Slovenska“, „počet krajských miest na Slovensku“, „autor básnickej zbierky *Nox et solitudo*“.¹ Posledný výraz denotuje I. Krasku ako autora určitej básnickej zbierky — v tom spočíva spôsob, akým tento výraz pomenúva svoj denotát. *Menami* sú aj výrazy, ako „mesto“, „básnik“, ktoré pomenúvajú určité množiny predmetov, tiež výrazy „je vyšší ako“, „miluje“, ktoré pomenúvajú určité množiny usporiadaných dvojíc predmetov, ako aj výrazy „Bratislava je mesto“, „I. Krasko je slovenský maliar“, ktoré pomenúvajú pravdivostné hodnoty.

Denotačná stránka mien, t. j. to, že niečo denotujú, je veľmi dôležitou zložkou ich významu. Napriek tomu význam mien (aspoň niektorých) nemožno zredukovať na túto funkciu, tým menej stotožniť význam *mena* s jeho denotátom. Denotát výrazu „autor básnickej zbierky *Nox et solitudo*“ je už niekoľko rokov mŕtvy, bolo by však nezmyselné tvrdiť to o význame tohto výrazu. Dva výrazy, ktoré majú ten istý denotát, môžu mať očividne rôzny význam, napr. výrazy „hlavné mesto Slovenska“, „najväčšie slovenské mesto“. Tieto výrazy sa líšia v tom, čo sa v logickej sémantike nazýva *zmyslom* jazykových výrazov. Čo je to zmysel jazykových výrazov? Vymedzuje sa a chápe rôzne. Nemáme v úmysle zaoberať sa tu rôznymi teóriami zmyslu jazykových výrazov. Zaujímajú nás tu skôr intuície spojené s používaním pojmu zmyslu. Zmysel výrazu je podľa A. Churcha to, čo si osvojíme, keď pochopíme daný výraz, resp. to, čo vieme, keď danému výrazu rozumíme.² Výrazu môžeme rozumieť, hoci nepoznáme jeho denotát. Každý používateľ slovenského jazyka rozumie výrazu „autor básnickej zbierky *Nox et solitudo*“ alebo vete „I. Krasko je slovenský maliar“, hoci nie každý vie, koho denotuje prvý výraz a akú pravdivostnú hodnotu denotuje druhý výraz (t. j. či tento výraz je pravdivý alebo nepravdivý). Napriek tomu zmysel *mena* jednoznačne určuje jeho denotát. Denotát je funkciou jeho zmyslu. Dva výrazy s rôznym zmyslom môžu mať ten istý denotát, ale výrazy, ktoré majú ten

¹ Pozri [5], § 01.

² Pozri [5], § 01.

istý zmysel, denotujú vždy ten istý objekt. O mene hovoríme, že *vyjadruje* svoj zmysel a *pomenúva* (denotuje) svoj denotát.

Ak chceme rozumieť nejakému jazyku, musíme poznať zmysel jeho výrazov, nemusíme však poznať ich denotáty. Nemusíme teda vedieť, aký denotát je určený zmyslom ľubovoľného mena ani to, či zmysel jedného výrazu určuje ten istý denotát ako zmysel druhého výrazu a pod. Výrazom „rodisko F. Kafku“, „najväčšie mesto v ČSSR“ bude rozumieť každý, kto pozná ich zmysel, i keď nebude vedieť, čo denotujú ani to, že majú ten istý denotát. Pravda, uvedené intuície spojené s používaním termínu „zmysel“ sú dosť hmlisté a neurčité. Nedávajú uspokojujúcejšiu odpoveď na otázku, čím vlastne je zmysel, či je to mentálna (psychická), jazyková, abstraktná alebo ideálna entita, ba neposkytujú ani jednoznačnejšie kritérium, na základe ktorého by sme o ľubovoľných dvoch menách mohli rozhodnúť, či majú ten istý zmysel. Podľa G. Fregeho, pôvodcu naznačenej koncepcie, zmysel je ideálna entita existujúca objektívne a nezávisle od jazyka ako napr. číslo. A. Church považuje zmysel za postulovaný abstraktný objekt. Niektorí logici za zmysel mena pokladajú procedúru, pomocou ktorej identifikujeme jeho denotát.³ Keďže s postulovaním abstraktných entít sa vynárajú i rozmanité filozofické problémy a ťažkosti, nominalisticky orientovaní logici, z ktorých na prvom mieste treba spomenúť W. O. Quinea⁴, za základný problém teórie významu nepovažujú problém zmyslu, ale problém synonymity (t. j. problém totožnosti zmyslu). Tým sa chcú vyhnúť takým otázkam, ako „Čo je to zmysel?“, „Aká je jeho štruktúra?“, „Je to mentálna, ideálna alebo abstraktná entita?“ a pod. Pravda, tento prístup si možno zvoliť nezávisle od zastávaného filozofického stanoviska, ako je to napr. i v práci [3]. Pomocou pojmu synonymity možno totiž veľmi jednoducho vymedziť i pojem zmyslu a naopak, pravda, za predpokladu, že definícia synonymity spĺňa určité podmienky, o ktorých budeme hovoriť ďalej.

S pojmom synonymity a zmyslu chápaného v intenciách naznačenej intuitívnej koncepcie veľmi úzko súvisí i pojem analytičnosti. Na pravdivosti, resp. nepravdivosti výrokov sa zúčastňujú dve zložky: významová, ktorá sa tu redukuje na zmyslovú, a faktová. Inak povedané, pravdivostná hodnota výroku závisí jednak od jeho zmyslu, jednak od skutočnosti, o ktorej sa vo výroku hovorí. Keď niektorému menu v nejakom výroku udelíme iný zmysel (a tým zmeníme zmysel celého výroku), jeho pravdivostná hodnota sa môže zmeniť, napr. keď vo výroku „Praha je mesto“, menu „Praha“ dáme zmysel výrazu „bratislavské kino Praha“, z pôvodne pravdivého výroku dostaneme nepravdivý. Na druhej strane pravdivosť výroku „Praha je mesto“, kde výrazu „Praha“ priradíme jeho bežný alebo pozmenený zmysel, závisí aj od skutočnosti, či Praha je, alebo nie je mestom. Existujú však výroky, ktorých pravdivostná hodnota vôbec nezávisí od faktov. Pri overovaní ich pravdivosti nemusíme zisťovať, ako sa veci v skutočnosti majú, pretože také výroky sú pravdivé (alebo nepravdivé) bez ohľadu na to, či sa veci majú tak alebo inak. Sú to pravdivé výroky (nepravdivé) výlučne na základe svojho zmyslu, významu. Výroky pravdivé alebo nepravdivé na základe svojho zmyslu sa na-

³ Pozri napr. [8], kde P. Tichý podrobnejšie rozvádza túto koncepciu, stotožňujúc zmysel nie s procedúrou, ale s množinou tzv. intenzionálne ekvivalentných procedúr.

⁴ Pozri [7], najmä stať *Two Dogmas of Empiricism*.

zývajú *analytické*. Patria k nim logicky pravdivé (nepravdivé) výroky, napr. „Ak Bratislava je mesto, tak Bratislava je mesto“, „Dunaj tečie cez Bratislavu alebo netečie cez Bratislavu“, „I. Krasko je básnik a nie je básnik“, ako aj výroky, ktoré možno získať z výrokov logicky pravdivých či nepravdivých nahradením niektorých výrazov synonymami. Pojem logicky pravdivého výrokového výrazu (t. j. výroku alebo výrokovkej formy) možno jednoducho vymedziť takto:

D 1 Výrokový výraz je *logicky pravdivý* práve vtedy, keď pri každej interpretácii I v ľubovoľnom univerze U a pri každom udelení hodnôt jeho voľným premenným nadobúda hodnotu pravda.⁵

Podobne možno vymedziť pojem logicky nepravdivého výrokového výrazu, ktorý nikdy (pri nijakej interpretácii v nijakom univerze a pri nijakom udelení hodnôt) nenadobúda hodnotu pravda, resp. vždy nadobúda hodnotu nepravda.

Predpokladajme, že výraz „mládenec“ je synonymný s výrazom „slobodný muž“. Keď v logicky pravdivej vete

(1) Každý slobodný muž je slobodný muž
prvý výskyt výrazu „slobodný muž“ nahradíme jeho synonymom, dostaneme analyticky pravdivý výrok

(2) Každý mládenec je slobodný muž.
Tento výrok uzná za pravdivý každý používateľ slovenského jazyka (ktorý rozumie zmyslu jeho výrazov) bez toho, že by sa o tom presviedčal skúmaním faktov, uzná ho za pravdivý už na základe jeho zmyslu. Analyticky pravdivý (nepravdivý) výrok by sme teda mohli charakterizovať ako výrok, ktorý je logicky pravdivý (nepravdivý), alebo ho možno získať z logicky pravdivého (nepravdivého) výroku nahradením niektorých jeho výrazov synonymami. Pravda, uvedenú charakteristiku analytičnosti by sme mohli prijať bez výhrad iba vtedy, keby sme mali odporučiť uspokojujúcu definíciu synonymity.

Viac než definícia analytičnosti alebo synonymity zaujíma nás tu zatiaľ fakt, že pomocou pojmu synonymity je definovateľný pojem analytičnosti. Ba dokonca i naopak, ale len za predpokladu, že analytičnosť bude vymedzená bez použitia pojmu synonymity, čo je tiež možné.⁶ Podľa rozvádzanej koncepcie ktorýkoľvek z trojice pojmov: zmysel, synonymita a analytičnosť si možno zvoliť za základný a zostávajúce dva vymedziť pomocou neho.⁷ Všimnime si bližšie jednotlivé možnosti.

A. Ak základný je pojem zmyslu, synonymity a analytičnosť môžeme pomocou neho vymedziť takto:

⁵ O pojme interpretácie, univerza a udelenia hodnôt pozri [3], 2.2.

⁶ Napr. pomocou pojmu významového postulátu možno analyticky pravdivý výrok vymedziť ako výrok, ktorý logicky vyplýva z významových postulátov daného jazyka. Jestvujúce spory okolo tohto vymedzenia, najmä okolo pojmu významového postulátu daného jazyka, nie sú pre naše úvahy podstatné, a preto sa tu nimi zaoberať nebudeme.

⁷ Pod základným tu nerozumiem primitívny, nedefinovaný pojem, ale pojem, ktorý je vzhľadom na zostávajúce dva logicky prvotnejší, a to v tom zmysle, že ostatné uvažované pojmy sú pomocou neho definovateľné. Nevylučuje sa tu teda možnosť definovania základného pojmu pomocou iných pojmov a v prípade pojmu zmyslu, synonymity a analytičnosti sa táto možnosť dokonca predpokladá.

Predpokladajme, že V , V' , W , W' sú správne utvorené výrazy⁸ a $W(V/V')$ výraz, ktorý dostaneme z výrazu W tak, že aspoň jeden výskyt jeho podvýrazu V nahradíme výrazom V' .

D 2 Výraz V je *synonymný* s výrazom W vtedy a len vtedy, keď V má ten istý zmysel ako W .

D 3 W je *analyticky pravdivý* (nepravdivý) výrok vtedy a len vtedy, keď W je logicky pravdivý (nepravdivý) výrok alebo existuje výrok W' a správne utvorené výrazy V , V' také, že $W = W'(V/V')$, pričom W' je logicky pravdivý (nepravdivý) a V , V' majú ten istý zmysel.

B. Zmysel a analytícnosť možno pomocou pojmu synonymity vymedziť takto:

D 4 K je *zmysel* výrazu V vtedy a len vtedy, keď K je množina výrazov synonymných s výrazom V .

D 5 W je *analyticky pravdivý* (nepravdivý) výrok vtedy a len vtedy, keď W je logicky pravdivý (nepravdivý) výrok alebo existuje výrok W' a správne utvorené výrazy V , V' také, že $W = W'(V/V')$, pričom W' je logicky pravdivý (nepravdivý) a V , V' sú synonymá.

C. Vymedzenie synonymity a zmyslu pomocou pojmu analytícnosti sa opiera o pojem analytickej rovnocennosti, ktorú vymedzíme najprv.

D 6 V je *analyticky rovnocenný* s výrazom W vtedy a len vtedy, keď výrokový výraz $V \equiv W$ (kde „ \equiv “ je ekvivalentor alebo znak identity v závislosti od toho, či V , W sú výrokové výrazy alebo výrazy inej syntaktickej kategórie) je analyticky pravdivý.

D 7 V je *synonymný* s W vtedy a len vtedy, keď V je analyticky rovnocenný s výrazom W .

D 8 K je *zmysel* výrazu W vtedy a len vtedy, keď K je množina výrazov analytickej rovnocenných s výrazom W .

A. — C. poukazujú na rôzne väzby medzi pojmom zmyslu, synonymity a analytícnosti. Nie každá z definícií D 2 — D 8 je intuitívne celkom prijateľná. Výhrady vyvolávajú najmä vymedzenia D 4 a D 8, v ktorých sa zmysel charakterizuje ako určitá množina výrazov. Výber jednej z možností A. — C. môže byť ovplyvnený rôznymi obsahovými (a v ich rámci i filozofickými) a formálnymi zreteľmi. Nie každá možnosť A. — C. bude jednotlivým logikom a filozofom rovnako vyhovovať. Voľba jednej z nich bude podmienená jednak názorom na to, ktorý z troch pojmov má logicky predchádzať ostatným, jednak tým, ktorý z týchto pojmov vzatý ako základný bude mať formálne korektné a z obsahového hľadiska pre daného autora čo najadekvátnejšie vymedzenie, pretože v rámci každej z možností A. — C. zostáva základný pojem zatiaľ nevymedzený. Hoci väzbu medzi pojmom zmyslu, synonymity a analytícnosti danú definíciami D 2 — D 8 nemožno považovať za jedinú, pretože na základe týchto pojmov možno niektoré zo zostávajúcich dvoch vymedziť aj inak, predsa sa často uplatňuje ako miera adekvátности každej novej definície pojmu, synonymity a analytícnosti. Ide tu

⁸ Definíciu správne utvoreného výrazu pozri v [3], 382.

o to, či na základe definície základného pojmu možno skonštruovať formálne korektné a obsahovo adekvátne definície ostatných dvoch pojmov tak, aby vzťahy medzi týmito pojmi, dané možnosťami A. — C., zostali aspoň približne zachované. Existujú napr. definície synonymity, ktoré väzbu A. — C. nerešpektujú. Patria k nim aj definície uvedené v [3].⁹

II

V [3] sme uviedli niekoľko definícií synonymity a zároveň naznačili možnosti konštrukcie rôznych iných definícií, spĺňajúcich určité obsahové požiadavky. Sú to však napospol definície, ktoré sú v rozpore s niektorými intuíciami spojenými s pojmom synonymity a zmyslu, o ktorých sme hovorili v predchádzajúcej časti. Tieto definície nie sú tiež vhodným východiskom pre obsahovo adekvátne vymedzenie analytčnosti v zmysle D 5. Sústreďme sa na tieto problémy trochu dôkladnejšie.

Vo všetkých definíciách synonymity state [3] sa uvažuje aj o synonymite foriem (a teda aj o synonymite premenných). Lenže „byť synonymný“ znamená podľa uvedených intuitívnych úvah to isté ako „mať ten istý zmysel“. A zmysel sa obyčajne pripisuje iba konštantným výrazom. Keď pomocou niektorého pojmu synonymity definovaných v [3] vymedzíme pojem zmyslu podobne ako v D 4, priradíme tým zmysel nielen konštantám, ale i formám. Napr. premenná bude mať ten istý zmysel ako ľubovoľná iná premenná s tou istou oblasťou premennosti. Lenže podľa intuitívnej koncepcie rozvedenej v predchádzajúcej časti zmysel je entita, ktorá jednoznačne určuje denotát daného výrazu. Vieme však, že premenné ani ostatné formy nič nedenotujú, ale iba nadobúdajú určité hodnoty (v prípade foriem nemá vôbec zmysel hovoriť o denotovaní). To znamená, že zmysel vymedzený na základe niektorej synonymity zo state [3] nemožno chápať ako entitu, ktorá vždy určuje denotát príslušného výrazu. Domnievam sa, že koncepcie, ktoré pripisujú zmysel iba konštantám, sú úzke. Je celkom prípustné uvažovať aj o zmysle foriem.¹⁰ Ak chceme nájsť hodnotu formy pri určitom udelení hodnôt jej voľným premenným, musíme jej tiež rozumieť, čo podľa A. Churcha znamená to isté ako poznať jej zmysel. Kým konštante zmysel priraduje jej denotát, forme priraduje spôsob nadobúdania hodnôt, t. j. každej n -árnej forme¹¹ funkciu, ktorá usporiadaným n -ticiam priradených hodnôt priraduje hodnotu tejto formy. Napr. forme „ x je mesto“ priraduje jej zmysel funkciu, ktorá každej hodnote udelenej premennej „ x “ priraduje pravdivostnú hodnotu pravda alebo nepravda (v závislosti od toho, či hodnota udelená premennej „ x “ je mestom alebo nie).

Podľa definícií synonymity v stati [3] ľubovoľné dva primitívne výrazy, ktoré majú ten istý denotát, resp. tú istú oblasť premennosti, sú synonymné. Keď

⁹ Platí to aj o vymedzení prekladu v [1], ktoré možno pokladať za explikáciu intuitívneho pojmu synonymity.

¹⁰ G. Frege pripisuje zmysel i otázkam a normatívnym vetám, hoci im nepriraduje nijaký denotát. Pozri [4].

¹¹ Pod n -árnou formou rozumieme formu, v ktorej sa vyskytuje práve n voľných premenných.

na základe takto chápanej synonymity vymedzíme pojem analytičnosti obdobne ako v D 5, dostaneme definíciu, proti ktorej možno mať túto námietku. Zámenou primitívnych výrazov s tým istým denotátom v nejakom logicky pravdivom (nepravdivom) výroku môžeme získať výrok, ktorý nemožno z intuitívneho hľadiska kvalifikovať ako analytický. Napr. nech mená „V. I. Lenin“, „V. I. Uljanov“ sú primitívnymi výrazmi nejakého jazyka, do ktorého patria i výrazy tohto logicky pravdivého výroku:

(3) Ak V. I. Lenin objavil rádium, tak V. I. Lenin objavil rádium.

Keď v tomto výroku nahradíme druhý výskyt mena jeho synonymom „V. I. Uljanov“ (synonymom v zmysle definícií v [3]), získame výrok:

(4) Ak V. I. Lenin objavil rádium, tak V. I. Uljanov objavil rádium.

Je výrok (4) tiež analyticky pravdivý? Podľa D 5 by mal byť analytický, lebo sme ho získali z logicky pravdivého výroku nahradením jedného primitívneho výrazu iným primitívnym výrazom, ktorý má ten istý denotát, a teda je synonymný s nahradzovaným výrazom. Avšak intuícia sotva uzná výrok (4) bez výhrad a rozpakov za analytický. Tieto výhrady a rozpaky spôsobuje v konečnom dôsledku najmä okolnosť, že lubovoľné dva primitívne výrazy s tým istým denotátom považujeme za synonymné, že pri primitívnych výrazoch „mať taký a taký zmysel“ znamená to isté ako „mať taký a taký denotát“ alebo „mať takú a takú oblasť premennosti“. Z toho vyplýva, že poznanie zmyslu primitívneho výrazu sa tu nezaobíde bez poznania jeho denotátu, pretože s ním, obrazne povedané, splýva. To je v rozpore s intuitívnou tézou, podľa ktorej zmysel lubovoľného mena možno poznať a teda menu rozumieť, hoci nepoznáme jeho denotát. Domnievam sa, že túto tézu, o ktorej som sa zmienil aj v predchádzajúcej časti, často prijímame dosť nekriticky. Už výrazy „poznať zmysel“, „poznať denotát“ sú dosť hmlisté a nejasné. Nepochybne jestvujú výrazy, ktorým rozumíme, hoci nepoznáme ich denotát, čo sa podľa môjho názoru vzťahuje predovšetkým na zložené výrazy. Možno však rozumieť zloženému menu, keď nevieme, aké objekty sú denotátmi primitívnych výrazov, z ktorých sa meno skladá? Odpoveď na túto otázku závisí pochopiteľne aj od toho, čo pod zmyslom rozumíme. Rozhodne bude negatívna, keď zmysel budeme chápať ako určitú množinu výrazov. Bolo by predsa prinajlepšom čudné predpokladať, že človek, ktorý pozná syntax nejakého jazyka a zároveň vie každý jeho správne utvorený výraz zaradiť do množiny výrazov, ktorá je jeho zmyslom, tomuto jazyku i rozumie. Lahko možno skonštruovať príklad takého jazyka a ukázať, že poznanie jeho syntaxe a takto chápaného zmyslu jazykových výrazov rozhodne nestačí na to, aby sme takému jazyku rozumeli (v intuitívnom zmysle tohto slova). A je nemálo pravdepodobné, že ani v rámci iných koncepcií zmyslu to nebude inak. Zmienenej intuitívnej téze azda najviac vyhovuje teória, ktorá považuje zmysel mena za určitú procedúru na identifikáciu jeho denotátu. Ale ani v rámci tejto teórie ju nemožno uplatniť bez problémov. Napr. možno sa s procedúrou na identifikáciu denotátu oboznámiť bez toho, že by sme použili iný jazyk, poznanie ktorého sa nezaobíde bez poznania denotátov niektorých jeho výrazov? Zastávam hypotézu, že jazyku možno dobre rozumieť iba vtedy, keď aspoň o niektorých výrazoch vieme, čo denotujú. K týmto výrazom patria primitívne mená;

otázku, či k nim patria všetky primitívne výrazy pokladám za málo preskúmanú, hoci v práci [3] som vychádzal z predpokladu, že poznanie jazyka predpokladá poznanie denotátu každého primitívneho mena a poznanie oblasti premennosti každej premennej. Ak je táto hypotéza správna, výrok (4) možno chápať ako analyticky pravdivý, pretože každý používateľ jazyka, do ktorého patria výroky (3), (4), bude už na základe svojich znalostí tohto jazyka vedieť, že výraz „V. I. Uljanov“ má ten istý denotát ako výraz „V. I. Lenin“. Napriek tomu nemožno nepripustiť, že definície synonymity v [3] nie sú najvhodnejším východiskom pre vymedzenie analytičnosti; nakoniec, pre tento účel ani neboli konštruované.

Kvôli jednoduchosti doteraz sme uvažovali len o analytičnosti výrokov neprihliadajúc k analytičnosti výrokových foriem. Ak D 5 opierajúcu sa o niektorý pojem synonymity z [3] rozšírime tak, že sa bude vzťahovať i na výrokové formy, jej formuláciu budeme musieť z technických príčin trochu pozmeniť. Hoci ľubovoľné dve premenné s tou istou oblasťou premennosti sú synonymné, predsa ich nemožno v logicky pravdivých (nepravdivých) výrokových výrazoch ľubovoľne zamieňať. Keby sme v logicky pravdivéj forme

(5) Ak x je mesto, tak x je mesto
posledný výskyt premennej „ x “ nahradili premennou „ y “, ktorá má tú istú oblasť premennosti (napr. všetky obce, rieky a vrchy v ČSSR), dostali by sme výrokový výraz

(6) Ak x je mesto, tak y je mesto,
ktorý nie je analyticky pravdivý, hoci podľa D 5 výraz (6) by mal byť tiež analytický. Aby sme sa tomuto nepríjemnému dôsledku vyhli, musíme v D 5 dodať, že pri zámene jednej premennej inou musí zostať zachovaná variabilita výskytov premenných z pôvodného výrazu.¹²

K intuitívne neprijateľným dôsledkom koncepcie [3] patrí i fakt, že na základe uvedených definícií synonymity možno zmysel jazykových výrazov definovať len ako množinu synonymných výrazov. Pravda, nie je vylúčené vymedziť zmysel pomocou iných pojmov ako synonymita a potom dokázať, že výrazy s tým istým zmyslom sú synonymné v zmysle niektorej definície z [3].

Z predpokladu, že ľubovoľné dva primitívne výrazy, ktoré majú ten istý denotát alebo tú istú oblasť premennosti, sú synonymné, vyplýva ešte jeden dôsledok, ktorý je z intuitívneho hľadiska snáď najneprijemnejší. Narazíme naň pri pokuse o rozšírenie definícií synonymity z [3] na viacej jazykov, t. j. keď uvažujeme o synonymite jazykových výrazov z rôznych jazykov. Nech J_1 a J_2 sú dva rôzne jazyky a W_1 primitívny výraz jazyka J_1 a W_2 primitívny výraz jazyka J_2 . Predpokladajme, že obidva výrazy W_1 , W_2 denotujú ten istý objekt. Podľa definícií synonymity z [3] rozšírených na dva rôzne jazyky¹³ výrazy W_1 a W_2 sú synonymné, hoci to môžu byť výrazy, ktoré sú z intuitívneho hľadiska očividne nesynonymné. Napr. nech J_1 je formalizovaný fragment slovenského a J_2 formalizovaný fragment nemeckého jazyka, pričom „zornica“ je primitívny výraz jazyka J_1 a „Abendstern“ primitívny výraz jazyka J_2 . Obidva výrazy majú ten istý denotát, a predsa ich

¹² Pozri [3], definícia 11, 388.

¹³ V [3] sa uvažuje len o synonymite výrazov jedného jazyka.

nebudeme intuitívne hodnotiť ako synonymné. Trochu iná situácia vzniká vtedy, keď W_1 z J_1 je primitívny výraz, ktorý je intuitívne synonymný so zloženým výrazom W_2 z J_2 . Podľa definícií z [3] výrazy W_1, W_2 sú v tomto prípade nesynonymné.

Uvedené intuitívne výhrady poukazujú na medze aplikovateľnosti definícií synonymity, podľa ktorých dva ľubovoľné extenzionálne izomorfné výrazy sú synonymné. Domnievam sa však, že iba čiastočne. Ak W_1 a W_2 z jazykov J_1, J_2 majú ten istý denotát, ale rôzny kognitívne určiteľný zmysel, musí existovať nejaký jazyk J_3 , v ktorom výrazom W_1 a W_2 zodpovedajú nejaké zložené výrazy, ktoré sú nesynonymné v zmysle definícií z [3]. V opačnom prípade nebude vôbec jasné, v čom sa líši zmysel výrazu W_1 od zmyslu výrazu W_2 . Ak W_1 z J_1 je primitívny a W_2 z J_2 zložený výraz, ktorý má ten istý zmysel, musí existovať nejaký jazyk J_3 , v ktorom výrazu W_1 zodpovedá nejaký zložený výraz, ktorý je synonymný s výrazom W_2 z J_2 v zmysle definícií zo state [3].

Domnievam sa, že kognitívny rozdiel medzi zmyslom dvoch výrazov W_1, W_2 z dvoch rôznych jazykov J_1, J_2 by sa mal dať vždy určiť v nejakom jazyku J_3 (ktorý môže byť totožný s niektorým z jazykov J_1, J_2), a to tak, že k výrazu W_1 nájdeme v ňom s ním synonymný výraz W^*_1 a k výrazu W_2 s ním synonymný výraz W^*_2 , pričom výrazy W^*_1, W^*_2 budú podľa niektorej definície z [3] nesynonymné.

III

Aby synonymita mohla byť základom pre vymedzenie pojmu zmyslu a analytčnosti a vyhovovať aj určitým intuitívnym požiadavkám, musí spĺňať predovšetkým tieto podmienky: musí byť (a) reflexívna, (b) symetrická a (c) tranzitívna. To znamená, že pojem synonymity by mal byť vymedzený tak, aby 1. každý výraz V bol synonymný sám so sebou, 2. aby pre každé dva výrazy V, W platilo, že ak V je synonymným s W , tak aj W je synonymným s V a 3. aby ľubovoľné výrazy V_1, V_2, V_3 platilo, že ak V_1 je synonymný s V_2 a V_2 je synonymný s V_3 , tak aj V_1 je synonymný s V_3 . Synonymita je totiž relácia typu ekvivalencie, ktorá množinu správne utvorených výrazov rozčlení na disjunktné triedy výrazov s tým istým zmyslom. I z intuitívneho hľadiska sú požiadavky 1. — 3. celkom zrejmé. Je predsa intuitívne celkom neprípustné, aby nejaký výraz nebol synonymný sám so sebou alebo aby nejaký výraz V bol synonymný s výrazom W a ten nebol synonymný s V atď. Pri konštrukcii zložitejších definícií sa na tieto vlastnosti synonymity niekedy zabúda. Lenže na základe pojmu synonymity, ktorá vlastnosti (a) — (c) nemá, nemožno adekvátne definovať pojem zmyslu ani analytčnosti.

V článku [3] sa vyskytuje viacej definícií synonymity a zároveň sa tam naznačuje, ako možno z jednej z nich získať ďalšie definície vyhovujúce rôznym intuitívnym požiadavkám. Podľa prvej definície synonymné sú ľubovoľné dva výrazy, ktoré sú extenzionálne izomorfné, t. j. ktoré majú tú istú logickú stavbu a ich vzájomne si zodpovedajúce primitívne výrazy majú ten istý denotát, resp. tú istú oblasť premennosti (a postupnosť výskytov premenných má v oboch výrazoch tú

ústú variabilitu).¹⁴ Podľa ďalších definícií synonymné sú lubovoľné dva výrazy, ktoré sú extenzionálne izomorfné alebo výrazy, ktoré nie sú extenzionálne izomorfné, ale jeden z nich môžeme zámenami niektorých jeho podvýrazov inými výrazmi, spĺňajúcimi určité podmienky, transformovať na druhý výraz alebo aspoň na výraz s ním extenzionálne izomorfný. Podklad pre konštrukciu všetkých ostatných definícií tvorí formulácia definície 15. Podľa tejto definície synonymné sú lubovoľné dva výrazy W_1 , W_2 , ktoré sú extenzionálne izomorfné alebo také, že z výrazu W_1 možno zámenami niektorých jeho podvýrazov inými výrazmi, ktoré sú im definície rovnocenné,¹⁵ získať výraz W_2 alebo výraz, ktorý je extenzionálne izomorfný s výrazom W_2 . Podmienky kladené na zamieňané výrazy sú vyjadrené v bode (i) tejto definície. Nahradením formulácie bodu (i) v definícii 15 inou formuláciou, ktorá kladie iné podmienky na zamieňané výrazy, dostaneme ďalšie definície synonymity. Možno napr. žiadať, aby zamieňané výrazy boli logicky rovnocenné alebo aby to boli výrazy, ktorých rovnosť alebo ekvivalencia (v prípade výrokových výrazov) logicky vyplýva z významových postulátov daného jazyka, resp. z významových postulátov i axióm (ide o tzv. P -rovnocenné, resp. PA -rovnocenné výrazy¹⁶) a pod. Kladené podmienky môžeme vzájomne kombinovať, a tak získať mnoho iných definícií. V každej tejto definícii sa podmienka extenzionálnej izomorfie kombinuje s podmienkami vyjadrenými v bode (i). A práve týmto spájaním dosť rôznorodých podmienok môžeme ľahko dospieť k definícii synonymity, ktorá nespĺňa požiadavky (a) — (c). Vezmime si napr. definíciu, v ktorej je formulácia bodu (i) v definícii 15 nahradená požiadavkou, aby zamieňané výrazy boli P -rovnocenné (postulátovo rovnocenné). Majme dva výrazy „ $P(a)$ “, „ $Q(a)$ “ nejakého jazyka, ktoré sú extenzionálne izomorfné a predpokladajme, že výraz „ $Q(a)$ “ je P -rovnocenný s výrazom „ $R(a) \wedge S(a)$ “, pričom výraz „ $P(a)$ “ nie je P -rovnocenný s nijakým z nich. Výraz „ $P(a)$ “ nie je potom synonymný s výrazom „ $R(a) \wedge S(a)$ “, hoci je synonymný s výrazom „ $Q(a)$ “, pretože „ $R(a) \wedge S(a)$ “ nie je s ním extenzionálne izomorfný ani ho nemožno z neho získať zámenami jeho podvýrazov P -rovnocennými výrazmi. Tu je evidentne porušená požiadavka tranzitívnosti synonymity. Aby sme tejto požiadavke vyhovelí, musíme bod (i) rozšíriť v tom zmysle, že zamieňanými výrazmi môžu byť okrem výrazov spĺňajúcich také a také podmienky i výrazy, ktoré sú extenzionálne izomorfné. Výraz „ $P(a)$ “ bude potom synonymný s výrazom „ $R(a) \wedge S(a)$ “, lebo druhý výraz získame z prvého postupnými zámenami extenzionálne izomorfných alebo P -rovnocenných výrazov, a to týmto spôsobom: zámenou jeho podvýrazu „ P “ extenzionálne izomorfným výrazom „ Q “ dostaneme „ $Q(a)$ “ a zámenou tohto výrazu P -rovnocenným výrazom „ $R(a) \wedge S(a)$ “ získame hľadaný výraz (posledná zámena je zámenou celého výrazu iným P -rovnocenným výrazom; podotýkam, že každý výraz je podvýrazom seba samého). Pri zámenách extenzionálne izomorfných výrazov treba však postupovať obozretne. Keby sme vo výraze (5) druhý výskyt výrazu „ x “ nahradili extenzionálne izomorfným výrazom „ y “, dostali by sme výrokovú formu (6), ktorá je z intuitívneho hľadiska s formou (5) evidentne

¹⁴ Pozri [3], definície 11–13.

¹⁵ Pozri [3], 394.

¹⁶ Pozri [3], definícia 17, 394.

nesynonymná. Z tohto dôvodu každý výraz V_k získaný z nejakého výrazu V_j záme-
nou niektorých výskytov jeho podvýrazu A extenzionálne izomorfným výrazom B
by mal mať tú istú variabilitu výskytov premenných ako pôvodný výraz V_j . Keď
v zmysle uvedených výhrad definíciu 15 upravíme, dostaneme z nej túto schému
definícií synonymity:

D 9 Nech W_1 a W_n sú ľubovoľné správne utvorené výrazy nejakého jazyka J a
 $n \geq 2$.

$SYN_j(W_1, W_n)$ vtedy a len vtedy, keď (1) $EXT(W_1, W_n)$ alebo (2) existujú
také správne utvorené výrazy $A_1, \dots, A_{n-1}, B_1, \dots, B_{n-1}, V_2, \dots, V_n$,
pre ktoré platí každá z nasledujúcich podmienok:

(i) $EXT(A_i, B_i)$ alebo $\Phi(A_i, B_i)$ pre každé $i := 1, 2, \dots, n-1$,

(ii) $Pod(A_1, W_1), Pod(A_2, V_2), \dots, Pod(A_{n-1}, V_{n-1})$,

(iii) $V_2 = W_1(A_1/B_1), V_3 = V_2(A_2/B_2), \dots, V_n = V_{n-1}(A_{n-1}/B_{n-1})$,

a pre každé V_k platí (pričom $k = 2, \dots, n$), že ak $V_k = V_{k-1}(A_i/B_i)$ (keď
 $k = 2, V_{k-1} = W_1$) a $EXT(A_i, B_i)$, tak postupnosť výskytov premenných vo
 V_k má tú istú variabilitu ako postupnosť výskytov premenných vo V_{k-1} ,

(iv) $V_n = W_n$ alebo $EXT(V_n, W_n)$.

Výraz „ SYN “ je tu skratkou výrazu „je synonymný“ (jeho index „ j “ nazna-
čuje, že sa tu vymedzuje jeden z možných pojmov synonymity, označených rôznyi
indexami), výraz „ EXT “ znamená „je extenzionálne izomorfný“ a výraz „ Pod “
— „je podvýrazom“. ¹⁷ Skratky použité v bode (iii) sme objasnili vyššie. Výraz
„ $\Phi(A_i, B_i)$ “ reprezentuje rôzne ďalšie podmienky kladené na zamieňané výrazy
 A_i, B_i . Môže to byť podmienka, že A_i, B_i sú logicky alebo P -rovnocenné (resp.
 PA -rovnocenné) výrazy alebo že sú P -rovnocenné a zároveň odvoditeľné z význa-
mových postulátov a pod. Upozorňujem na to, že definícia, podľa ktorej A_i, B_i
majú byť P -rovnocenné výrazy využíva pojem analytičnosti vymedzený pomocou
pojmu významového postulátu. Podmienky „ $\Phi(A_i, B_i)$ “ možno zhruba rozdeliť na
syntaktické, sémantické a pragmatické. Bolo by zaujímavé bližšie skúmať definície,
v ktorých sa na rovnosť výrazov A_i, B_i kladú rôzne podmienky efektívnosti
alebo definície, v ktorých sa na A_i, B_i kladú pragmatické podmienky (napr. pod-
mienka, že každý používateľ daného jazyka obidva výrazy používa tým istým
spôsobom alebo že uznáva ich rovnosť alebo že pri identifikácii ich denotátu, resp.
hľadani ich hodnoty pri ľubovoľnom udelení hodnôt, uplatňuje tú istú procedúru
a pod.). Pri ich formulácii treba dbať na to, aby sa neporušila požiadavka refle-
xivnosti, symetričnosti a tranzitívnosti synonymity. Bližšie skúmanie niektorých
definícií s konkrétnejšie formulovanými podmienkami „ $\Phi(A_i, B_i)$ “ presahuje rámec
a zameranie tejto práce.

Všetky definície v [3] sa opierajú o pojem extenzionálnej izomorfie. Podľa
každej z nich ľubovoľné dva extenzionálne izomorfné výrazy sú synonymné. Bolo
by však možné zvoliť si za základ pojem intenzionálnej izomorfie, ¹⁸ podmienky
„ $EXT(W_1, W_n)$ “, „ $EXT(A_i, B_i)$ “ v schéme definícií D 9 nahradiť požiadavkou
intenzionálnej izomorfie, a tak získať podklad pre konštrukciu širokej škály definícií

¹⁷ Pozri [3], definícia 4, 382.

¹⁸ Pozri napr. [2], § 14.

Pavol C more j

This paper has a continuity with the work (3) (see the bibliography of the article) in which various definitions of synonymy are constructed that are based upon the concept of the extensional izomorphy. There are here studied various intuitive requirements laid on the synonymy of expressions of language and analyzed the relations between the concepts of synonymy, meaning, and analyticity. The author points out that the definitions of synonymy are not the most convenient basis, considering content, for an adequate and intuitively acceptable delimitation of meaning and analyticity, as well as to the fact that the currently adopted views of the synonymy, meaning, and analyticity of expressions of language are sometimes accepted too uncritically though they have rather limited validity and applicability. In the last part the author deals with some formal characteristics of this relation of synonymy. He regards as the most important formal characteristics of this relation that of reflection, symmetry, and transition. As the scheme of the definitions of synonymy in (3) can be, in some cases, a basis for a definition of synonymy that is not transitive a slight modification of this scheme is suggested as to secure even this characteristic. At the end the author calls attention to a possibility of a similar construction of a whole range of definitions of synonymy based on the concept of intentional izomorphy in the sense of Carnap (see 2, § 14).

ERRATA K STATI [3]

Na s. 382 v 5. riadku zdola miesto „a“ má byť „má“. Na s. 383 v 13. riadku zhora miesto „ďujeme“ má byť „duje“ a v 22. riadku zhora miesto „af“ má byť „df“. Na s. 385 v 4. riadku zhora miesto „ X_1 “ má byť „ χ_1 “ a v 15. riadku zhora miesto „vetdy“ má byť „vtedy“. Na s. 386 v 20. riadku zhora miesto „pradedpodobne“ má byť „pravdedpodobne“ a v 1. riadku zdola miesto „sophie“ má byť „sophische“. Na s. 388 v 23. riadku zhora miesto „ $EXT(V_1, V_{n-1})$ “ má byť „ $EXT(V_1, V'_1)$ “. Na s. 390 v 6. riadku zdola miesto „výrobokových“ má byť „výrokových“. Na s. 391 v 3. riadku zdola miesto „výrazov, začneme“ má byť „výrazov začneme“. Na s. 393 v 1. riadku zhora miesto „tynonymity“ má byť „synonymity“. Na s. 394 v 8. riadku zhora miesto „ $DfRov(A_{n-1}, B_{n-1})$ “ má byť „ $DfRov(A_{n-1}, B_{n-1})$ “, v 10. riadku zhora miesto „ $V_3 = V_2/B_2, \dots, V_{n-1}$ “ má byť „ $V_3 = V_2(A_2/B_2), \dots, V_n$ “, v 12. riadku zhora miesto „podmienkou“ má byť „podmienku“, 17. riadku zhora miesto „ W_1, a “ má byť „ $W_1 a$ “, v 9. riadku zdola miesto „ P_1, \dots, P_k “ kurzívou má byť „ P_1, \dots, P_k “ a v 8. riadku zdola miesto „ Ax^h “ má byť „ Ax_h “. Na s. 395 v 10. riadku zdola miesto „ $DfRov(A^1, B^1)$ “ má byť „ $DfRov(A_1, B_1)$ “ a to isté v 6. riadku zdola. Na s. 396 v 7. riadku zhora miesto „ $F_\alpha(A_i, B_i)$ “ má byť „ $R_\alpha(A_i, B_i)$ “.